

ÖZGÜRLÜK VE ANAYASA

Hegel'den Gans'a*

Yazar/Autor: Norbert Waszek

Çev./Übersetzt von: Buğrahan Fertellioglu**

*“Özgürlük derken yalnızca temel bir unsurdan değil,
bu kitabın biricik konusundan bahsediyoruz.”*

(Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Anahatları*)

Eduard Gans

Hegel için özgürlük ne dolaysız, verili bir durum, ne de yarı otomatik bir gelişimin sonucudur. Özgürlük daha ziyade uzun mücadelelerin o çok istenen neticesidir. Öyle mücadeleler ki bünyelerinde yalnızca her neviden gerileme barınmaz, burada tüm zaferler de her an için tehlike altında ve korunmaya muhtaçtır. Hegel, kendi Tarih Felsefesinde dünya tarihinin spekülâtif kavrayışını “özgürlük bilincinde ilerleme” olarak görür (TWA 12, 32). Bu tasarım, Hegel felsefesinin, bir yandan akla uygun olanı açıklayıp bu sayede güçlendirerek, diğer yandan ise çoktan kuşatıl-

* Norbert Waszek, *Freiheit und Verfassung. Von Hegel zu Gans*, ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 1992, Cilt. 78, No. 4 (1992), s.: 460-471.

Burada ifade edilenler ilkin Oxford Üniversitesi Pembroke College'da Hegel'in Hukuk Felsefesi konusunda gerçekleşen bir Alman-İngiliz kolokyumunda sunulmuşlardır. Kongrenin organizatörlüğünü üstlenen Hans-Christian Lucas'a (Bochum), Zbigniew Pelczynski'ye (Oxford) ve de Fritz-Thyssen Vakfına teşekkürlerimi sunuyorum. Hegel'in eserlerine başvururken editörlüğünü E. Moldenhauer ve K.M. Michel'in yaptığı 20 ciltten oluşan *Theorie Werkausgabe* (TWA) (Frankfurt 1969-1971) metnini kullanacağım.

** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programı Öğrencisi, (bfertelli@gmail.com), ORCID: 0000-0003-1238-9888.

muş akıldan arta kalan ne varsa damgalayarak, özgürlüğün gerçekleştirilebilir olmasına sunduğu etkili katkıyı ihtiva eder. Dolayısıyla gelecek Hegel için açıktır: Özgürlük bilincinde başkaca ilerlemeler gerçekleştirilebilir, fakat ayrıca özgürlüğün baskı ya da tehdit altında olduğu durumlar da meydana gelebilir. Başka bir deyişle, özgürlük, tehlike altındaki bir kazanımdır, kazanılmış olan ne varsa aynı şekilde kaybedilebilir. Bu nedenle ister filozof isterse yurttaş olsun, Hegelci olan bitenin dışında kalmaz. Bilakis o, çağının politik tartışmalarına ve anlaşmazlıklarına müdahil olacaktır.

Hegel, kazanımları takdir edip, henüz gerçekleştirilmemiş şeylerden makul bulduklarını önererek bizzat Prusya siyasi yaşamındaki müphemliğe¹ yanıt vermiştir –bir yanda büyük reformların kazanımları, diğer yanda restorasyonun gerilemeleri-. Hegel’in ölümünü (1831) izleyen on yıllar politik çerçeve bakımından açıkça hissedilir gerilemeler getirmiştir. Hegel’in özgürlüğün bilinci ve gerçekleşmesi dediği şeyler arasında bir yarık meydana gelmiş ve bu yarık zamanla genişlemiştir. Bu nedenle “Hegel Okulu”² çok geçmeden karşıt siyasi gelişmelerle yüz yüze gelmiştir. Tıpkı ağacın meyvesi yoluyla tanındığı gibi³, Hegel’in öğrencilerinin

¹ Bu dönemin Prusya tarihi için Reinhard Kosseleck’in eserleri hâlen daha temel niteliktedir, *Preußen zwischen Reform und Revolution*. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung, Stuttgart 1967, (3)1981; Staat und Gesellschaft in Preußen 1815-1848, *Moderne deutsche Sozialgeschichte* ed. H.U. Wehler içinde, Königstein/Düsseldorf (6) 1981, 55-84. Hegel’in çağdaş Prusya ile bağlantısı için karşı: Rolf Grawert, Otto Pöggeler ve Wolfgang Bosiepen’in şu çalışmada sunmuş olduğu katkılar: *Hegels Rechtsphilosophie im Zusammenhang der europäischen Verfassungsgeschichte*, ed. Hans-Christian Lucas/Otto Pöggeler, Stuttgart-Bad Cannstatt 1986. [Kısa başlık: Lucas/Pöggeler, *Rechtsphilosophie*].

² Hegel okuluna genel bir bakış için bkz: Jürgen Gebhardt, *Politik und Eschatologie*. Studien zur Geschichte der Hegelschen Schule in den Jahren 1830-1840, München 1963; Hermann Lübbe, *Politische Philosophie in Deutschland*. Studien zu ihrer Geschichte, München (2)1974, 27-82 [Kısa başlık: Lübbe, *Politische Philosophie*]; John Edward Toews, *Hegelianism*. The path toward dialectical humanism, 1805-1841, Cambridge 1980; Norbert Waszek, *Die Hegelsche Schule*, *Pipers Handbuch der politischen Ideen* içinde, 5 Bde., ed. Iring Fetscher/Herfried Münkler, 4. Bd., München/Zürich 1986, 232-246, 252-254.

³ Matta 7, 15-20; Hegel bu bölümü Ansiklopedisinde alıntılar: TWA 8, 34.

de bu değişen siyasi duruma karşı gösterdikleri tepki ve davranışlar Hegel'in özgürlük öğretisi için bir sınav vazifesi görecektir. Hegel'in salt niyetlere yönelik o çok bilinen küçümseyici tavrına baktığımızda onun bu türden bir sınavı adil bulacağını söyleyebiliriz⁴: Ona göre ilkelerin değerini yalnızca neticeler ve sonuçlar ispat eder.

Bu çalışma 1830'lu yıllara, daha doğru bir deyişle Hegel'in ölümünden IV. Friedrich Wilhem'in tahta çıkmasına (1840) kadar olan döneme odaklanmaktadır. Hegel Okulu'nun bu dönemdeki gelişiminin karakteristik niteliği güçlü bir temsilci yoluyla gösterilmelidir: Bu kişi, bu türden bir çalışma için ideal bir aday olarak görünen Eduard Gans'dan başkası değildir (1797-1839). Birçok başka şeyin yanı sıra Gans'ın çağdaşları tarafından Hegel'in pratik felsefesi alanında önemli bir otorite olarak görüldüğü şuradan da anlaşılabilir: Gans, 1832 ve 1845 yıllarında yayınlanan ve "Freundesvereinsausgabe"⁵ olarak anılan serinin Hukuk ve Tarih Felsefesi bölümleri (sırasıyla 1833 ve 1837) için editör olarak belirlenmiştir. Bize göre Gans'ın yazıları ve vermiş olduğu dersler, onun Hegel'den doğrudan ders alanlar arasında en yetenekli kişi olduğunu göstermektedir.⁶ Gans'ın 1830'lu yıllarda şiddetlenen "toplumsal meseleye"

⁴ Hegel'in bu tavrına ilişkin ana örnek Kant'a yönelik eleştirisi olabilir. Aynı zamanda ünlü "dünya mahkemesi olarak dünya tarihi" (Hukuk Felsefesinin Anahatları p. 340, TWA 7, 503 [G. W. F. Hegel, Anahatlarda Tüze Felsefesi ya da Doğal Hak ve Politik Bilim, çev. Aziz Yardımlı, İdea, 2006.) deyişi de bu bağlamda anımsanmalıdır. Bu deyiş için karşı: : Hans-Christian Lucas, Die Weltgeschichte als das Weltgericht. Zur Modifikation von Hegels Geschichtsbegriff in Heidelberg, in: *Hegel-Jahrbuch* 1981/82, Rom 1986, 82-96.

⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Werke*. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten (Philipp Marheineke, Johannes Schulze, Eduard Gans, Leopold von Henning, Heinrich Gustav Hotho, Karl Ludwig Michelet, Friedrich Förster), 18 Bd., Berlin 1832-45.

⁶ Gans üzerine yapılan daha önceki çalışmalar arasında şunlar özellikle öğretici görünmektedir: Hanns Günther Reissner, *Eduard Gans. Ein Leben im Vormärz*, Tübingen 1965 [Kısa başlık: Reissner, *Gans*], Manfred Riedel, Hegel und Gans, in: *Natur und Geschichte. Karl Löwith zum 70. Geburtstag*, ed. Hermann Braun/Manfred Riedel, Stuttgart 1967, 257-273; Kurt Rainer Meist, Altenstein und Gans. Eine frühe politische Option für Hegels Rechtsphilosophie, içinde: *Hegel-Studien*, 14 (1979), 39-72 [Kısa başlık: Meist, *Altenstein und Gans*], Johann

karşı Hegel Okulu içerisinde bir farkındalık geliştirmiş olduğunu hatırlamak, onun Hegel'in öğrencileri arasında sahip olduğu özel önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁷ Tam da Gans'ın Hegel'in politik felsefesi konusunda tanınmış bir uzman olması sebebiyle, onun kendi çalışması, Hegel Okulu'nda idrak edilen özgürlük bilincinde ilerleme kavramına yönelik daha ileri bir gelişme için mükemmel bir temel ve ayrıca Hegel öğretisinin sınavdan geçmesi için de hakiki bir fırsat sunmuştur.

“Özgürlük bilincinde ilerleme” bir yandan Hegel'in tarih felsefesinin çok geniş bir konusunu bildirirken, bu deyiş bir yandan da Hegelciler için o dönemde güncel bir siyasi noktaya da işaret etmekteydi: Prusya anayasa tartışmaları. Gans'ın mesleki yaşamına genel bir bakıştan sonra (I) bu çalışmada Hegel'in anayasa meselesine dair görüşlerinin Gans tarafından nasıl geliştirildiği incelenecektir (II). Gans'ın Hegel'in anayasa öğretisini aştığı, onun ötesine geçtiği örneklerin sunulmasının ardından, Gans tarafından yapılan geliştirmenin dayandığı felsefi ilkeler sunulacaktır.

I

Gans'ın yaşadığı dönemde sahip olduğu şöhrete⁸ karşın düşüncesi kısa zaman içerisinde ve uzun bir süre boyunca unutulmaya mahkûm oldu. Bu haksız ihmalden ötürü ilkin yaşamındaki en önemli

Braun, Die, Lex Gans' - ein Kapitel aus der Geschichte der Judenemanzipation in Preußen, içinde: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 102 (1985), 60-98 [Kısa başlık: Braun, .*Lex Gans*']. Gans'a yönelik çalışmaların daha kapsamlı bir bibliyografyası için editörlüğünü yazarın yaptığı şu metne bkz.: *Eduard Gans (1797 1839): Hegelianer - Jude - Europäer*, Frankfurt/Main 1991 (Hegelianica. Quellen und Studien zu Hegel und zum Hegelianismus, Nr. 1).

⁷ Bununla karşı: Norbert Waszek, Eduard Gans on Poverty. Between Hegel and Saint-Simon, içinde: *The Owl of Minerva*. Biannual Journal of the Hegel Society of America, 18 (1987), 167-178; değiştirilmiş Almanca versiyonu için: Eduard Gans und die Armut: Von Hegel und Saint-Simon zu frühgewerkschaftlichen Forderungen, içinde: *Hegel-Jahrbuch* 1988, Bochum 1988, 355-363.

⁸ Gans'ın yaşadığı dönemde sahip olduğu şöhrete bir örnek olması bakımından şuna işaret edilebilir: Gans, Schelling'in Berlin'de verdiği açılış dersinde tezleriyle ilgilendiği tek Hegel öğrencisi olmuştur.

uğrakları anımsamak gerekmektedir. Eduard Gans, 23.03.1797'de asimile edilmiş bir Yahudi ailesinin bir ferdi olarak Berlin'de dünyaya geldi. Sırasıyla Berlin, Göttingen ve nihayet 1819 yılında bir hukuk tarihi çalışmasıyla⁹ doktorasını alacağı Heidelberg Üniversitelerinde eğitim gördü. Gans, Heidelberg'de Hegel'den bizzat ders alma şansına sahip olmasa da burada hâlihazırda Hegel felsefesinin tesiri altında kalmış gibi görünmektedir. Hegel'in de bir önceki yıl taşınmış olduğu Berlin'e geri döndüğünde Gans, Hegel'in eserleri üzerinde yoğun bir çalışma yapmaya başladı ve çok geçmeden filozofla iletişim kurdu. Bu iletişim, sonrasında yakın bir dostluğa dönüşecekti.¹⁰ "Yüksek onur"¹¹ dereceli doktorasıyla birlikte Gans'a akademik öğretim yeterliliği olan "doçent" unvanı verildi. Bunun ardından Gans, anavatanı olan Berlin'de profesörlük çalışmalarını yürütmeye niyetlendi, ancak bu safhada Prusya'daki Yahudilerin hukuki durumu ilk kez Gans için kişisel bir problem haline geldi.¹² Her ne kadar 11.03.1812 tarihli ferman¹³ Yahudilerin "uzmanlaştıkları alanlarda akademik öğretim faaliyeti" (§ 8) icra etmelerine izin verse de "diğer kamu hizmetleri ve devlet memuriyetleri" (§ 9) bu iznin dışında bırakılmıştı. Esasen bir "Spruchkollegiums"¹⁴ üyesinin yargı işlevleri hukuk profesörlüğüyle bağlantılı olduğundan, bu hüküm yasa koyucu tarafından ileriki bir düzenleme ile çözülmeye bırakılmış yoruma muhtaç bir çelişki içer-

⁹ Doktora çalışması kısa süre sonra yayınladığı ilk büyük çalışmaya dâhil edilmiştir: Eduard Gans, *Über römisches Obligationenrecht*, Heidelberg, 1819.

¹⁰ Şu çalışmada yer alan belgeler Gans ve Hegel'in kurduğu yakın temasa dair sayısız tanıklık içermektedir: *Hegel in Berichten seiner Zeitgenossen*, ed. Günther Nicolin, Hamburg 1970.

¹¹ Ç.n.: *summa cum laude* "yüksek onur derecesi" olarak tercüme edilmiştir.

¹² Karş.: Reissner, *Gans*, özellikle 49, 55-57,65 f., 91-93; Monika Richarz, *Der Eintritt der Juden in die akademischen Berufe*, Tübingen 1974, özellikle 206-210 ve burada; Braun, *Lex Gans*.

¹³ "Prusya Devletindeki Yahudilerin Medeni Koşullarına İlişkin Ferman. V. 11. März 1812" içinde: *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten 1806 bis 1865. Erste Abtheilung: Justiz Gesetzgebung, II. Band, dritte neu bearbeitete und vervollständigte Auflage* (Berlin 1866), 28-30

¹⁴ Ç.n.: 19'uncü yüzyıl Prusya'sında hukuk fakültesi öğretim üyeleri aynı zamanda yargılama süreci içinde yer alan bir danışmanlık kurulunda da görev yapabilmektedirler. *Spruchkollegiums* bu kurulları ifade etmek için kullanılmaktadır.

mekteydi. Bu dönemde politik durum 1812 yılından itibaren, fakat özellikle 1815 sonrasında gözle görülür şekilde kötüleşti: Hardenberg'in çevresindeki reform politikacıları etkilerini yitirdi ve savunmaya çekilmek zorunda bırakıldılar. Her ne kadar o dönemde görevde olan eğitim bakanı Altenstein'ı bir oportünist olarak tanımlamak mümkün olmasa da önemli yerlerde reform programına sadık kalmıştır¹⁵-, özellikle hukuk fakültesinde büyük bir etkiye sahip olan F.C. von Savigny'nin Gans'ın aleyhinde konuştuğu bir ortamda Gans lehine kendini ortaya atması da pek olası değildi. Bu nedenle Altenstein ilkin Gans'ın adaylığını resmi yollarla erteledi. Nihayet, Hardenberg'in müdahale etmesinden sonra ilave bir gecikmenin olanaksız hale gelmesiyle birlikte, fakültenin III. Friedrich Wilhelm'den görüş almak yönündeki teklifini kabul etmek durumunda kaldı. 18.08.1822 tarihli kabine kararında Kral, bahse konu fermanı ancak mevcut imtiyazın iptali olarak anlaşılabilir şekilde "yorumladı". Karar, Gans'ın atamasını açıkça dışarıda bırakıyordu. Bu nedenle dava, Yahudilerin öğretim görevlerine girmelerinin yeniden kanunen yasaklanması adına bir fırsata dönüştü. Kabine kararı "Gans Yasası" adıyla kötü bir şöhrete sahip oldu. Bir teselli olarak ise Gans'a-yaklaşık bir yıllık gecikmeyle beraber- "kişisel durumunun kendisine engel olmayacağı başka bir alanda kendini uygun bir şekilde eğitmesi"¹⁶ adına iki yıl boyunca her yıl için 500 Talerlik bir seyahat bursu verildi.

Uzun süren mesleki güvensizlik zor günlere¹⁷ neden olsa da Gans belirsizliklerle dolu yılları farklı etkinliklerle iştiğal ederek geçirdi. Bilimsel çalışmalarını ilerletti ve ilkin Gajus Şerhi'ni¹⁸ ardından ise "Dünyata-rihsel Gelişim Sürecinde Miras Hukuku" (1824-25) adlı ana eserinin ilk iki bölümünü yayınladı. Bu eserde Gans, Hegel'in hukuk ve tarih felsefesinin

¹⁵ Altenstein hakkında, özellikle daha sonraki Gans desteği konusunda şu ufuk açıcı makaleye bkz: Meist, *Altenstein und Gans*.

¹⁶ Minister von Altenstein an Gans, 6 Haziran 1823, bildiren Joseph Lehmann, içinde: *Magazin für die Literatur des Auslandes*, Bd. 37, Nr. 12 (21.3.1868), 170.

¹⁷ Çaresizlik içerisinde Altenstein'a şunları yazmıştır: "Ben, eğitimsiz oldukları için nefret edilen ve eğitim gördükleri için mağdur edilen o mutsuz insanlar grubuna dâhilim." Max Lenz, *Geschichte der Königlichen Friedrich Wilhelms-Universität zu Berlin*, 4 in 5 Bdn, Halle/Saale 1910-1918, Bd. IV, 452 (Kısa başlık: Lenz, *Universität Berlin*).

¹⁸ Ç.n.: Çalışmanın Almanca orijinal başlığı "Scholien zum Gajus" şeklindedir.

temel ilkelerini bir hukuk tarihi kavramı örneğinde somut olarak açılarak bunlara ilişkin derinlikli argümanlarını ortaya koymuştur. Hegel etkisiyle yürütülen hukuk tarihi ve hukuk felsefesi çalışmalarının yanında Gans bu yıllarda “Yahudi Kültür ve Bilim Birliği”nin ortak kurucusu, aktif bir üyesi ve geçici süreli başkanıydı.¹⁹ İlk bakışta bu ilgi alanları farklı yönlerde işaret ediyor gibi görünebilir, fakat Gans için tüm bunlar bağlantı halindeydi: Yahudi özgürleşmesi Hegel için açık mesele iken, Gans’ın etrafındaki genç entelektüeller de Hegel’in politik felsefesinde, içinde Yahudiler olarak dışarıya itilmedikleri, özgür bir devlette özgür bir yurttaş vizyonu bulmuşlardı.

Gans büyük çalışması Miras Hukuku’nun ikinci bölümünü tamamladıktan sonra, Anılarının (1836) ilk denemesinde tasvir ettiği uzun bir Paris seyahati (1825 Mayıs-Aralık arası) için seyahat bursunu kullandı. Bu seyahat Gans’ın Fransa’yla sonrasında daha da geliştireceği sıkı bir iletişim kurmasına önayak oldu. Bu vesileyle çağdaşları nazarında Fransız Ruhü’nün temsilcisi olarak ünlendi. Gans’ın seyahati esnasında, 1825 yılında Le Globe ve Thémis dergilerinin editörleriyle kurduğu ilişki, ona Bilimsel Eleştiri Yıllıkları’nın (*Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*) kurulması konusunda ilham vermiş gibi görünmektedir.²⁰ Yıllıklar, Hegel Okulu’nun mühim meselelerdeki organı oldu. İçsel bütünlüğü güçlendirirken aynı zamanda dışarıya açılan bir kapı görevi de gördü. Bununla birlikte Gans için mesleki açıdan 1825 Fransa’sında da işler pek yolunda gitmedi. Aynı yılın Aralık ayında akademik kariyere “giriş bileti” (Heine’nin deyişiyle) olacak hamleyi yaptı ve Hıristiyan oldu.

¹⁹ Bu birlik ve Yahudi tarih yazımındaki farklı yorumlar için karşı.: Alfred Abraham Greenbaum, The 'Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden' in Jewish Historiography, içinde: *Taxis and Responses*. Studies Presented to Nahum Norbert Glatzer, ed. M. A. Fishbane/P. R. Flohr, Leiden 1975, 173-185.

²⁰ Yıllıkların kuruluşuna dair Gans’ın kendi açıklaması için bkz: *Rückblicke auf Personen und Zustände* (Berlin 1836), 215-256 ve: Fritz Schlawe, Die Berliner Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik. Ein Beitrag zur Geschichte des Hegelianismus, içinde: *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, 11 (1959), 240-258, 343-356; Hans-Christian Lucas, Das Entstehen der Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik', içinde: *Hegel in Berlin*, Katalog, ed. von Otto Pöggeler (Wiesbaden 1981), 104-112

Hıristiyan Gans'ın Miras Hukuk'u eserinde açıkça görünür olan Hegel bağlılığı, onun Hegel okuluna ayrı bir sempati duyan Altenstein'in desteğini almasını sağladı. Savigny'nin güçlü muhalefetine karşın Gans, ilkin 1826 yılında doçent olarak atandı, akabinde ise 1828 yılında uluslararası hukuk, Prusya hukuku ve ceza hukuku alanlarında profesör oldu. Burada oldukça hızlı bir şekilde kendi devrinin en başarılı hocalarından birisi haline geldi. Bu oldukça etkili öğretim faaliyetlerinin yanında Gans-ki Strauß, Marx ve Cieszkowski gibi gelecek neslin huzursuz zihinleri oditoryumda oturmaktaydı- yayınlar yapmaya devam etti. Kırk iki yaşında bir felç neticesinde yaşama gözlerini yumduğunda hâlen çeşitli meşguliyetlerin ortasındaydı.

Hegel sisteminin mahirce tasviri ve geliştirilmesinin yanında, Gans'ın bir hukuk filozofu olarak ünlenmesine neden olan başka bir husus daha vardı: Gans, "tarihin bütünlüğünü" ihmal edip yalnız "belirli bir halk ve belirli bir zamana" odaklandığı²¹ için yeterince tarihsel bulmadığı "tarihsici hukuk okulunun"²² başında yer alan F.C. Savigny'e (1779-1861) muhalefet etmekteydi. Bilimsel başarılarından ayrıca Gans'ın politik tutumu da oldukça ilgi çekicidir: Bu politik tutum yalnızca eserlerinde yahut derslerinde ifade bulmakla kalmaz ayrıca örn. "Göttingen Yedilisi"ne vermiş olduğu destekte de kendini gösterir.²³

²¹ Eduard Gans, *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung*, Bd. 1, Berlin 1824, XVIII

²² Bununla karşı: Johann Braun, 'Schwan und Gans'. Zur Geschichte des Zerwürfnisses zwischen Friedrich Carl von Savigny und Eduard Gans, içinde: *Juristenzeitung*, 34 (1979), 769-775.

²³ Gans'ın Göttingen Yedilisini nasıl desteklediğine örnek vermek için Varnhagen'in günlüğündeki şu bölüme bakılabilir: Markiz Arconati'ye gönderdiği bir mektupta Profesör Gans, Göttingen Yedilisi için biriktirdiği paradan bahsederek yetkililerin buradaki durumu bilmesini kendine mahsus bir yoldan sağlamış oldu. Birkaç gün önce, Bakan von Rochow, şimdi üniversitenin rektörü olan Meclis Üyesi Boeckh'e şunları söyledi: Şimdi sorunun ne olduğunu tam olarak biliyorlar, Gans kesinlikle hoş olmayan bir şey yaptı, ancak bir şekilde zarar görmeyecek. Gans'ın kendi sözleriyle: Çok kurnazsın Gans!, "Karl August Varnhagen von Ense, *Tagebücher*, (Eintrag vom Freitag, den 12. Januar 1838), Bd. 1, Leipzig 1861,127 [Kısa başlık: Varnhagen, *Tagebücher*].

II

Gans, anayasa meselesine dair yapmış olduğu yorumlarla birlikte kendisini büyük politik sonuçları olan bir tartışmaya cesurca dâhil etmiştir. Bu tartışmanın iyi bilinen tarihsel arka planında, III. Friedrich Wilhelm'in Prusya'ya bir anayasa verme ve bu sayede onu bir anayasal monarşiye döndürme yönündeki yerine getirilmemiş vaadi yer alır. Hegel'in kendisinin bu meseleye ilişkin vermiş olduğu yanıt ise kararsız bir niteliğe sahiptir: Bir tarafta, politik felsefesinde anayasal monarşiyi akli ve çağa uygun olarak sunmuş; diğer tarafta ise verilen sözün yerine getirilmesi konusunda sesini yükseltmek yerine pasif ve sabırlı bir bekleyiş sürdürmüştür. Hegel'in, dönemin Prusya'sının bilinç ve özgürlüğün gerçekleşmesine yakın olduğuna yönelik inancı, bu kararsızlığın nedeni olmuştur. Hegel en azından Berlin Üniversitesi'ne geçmeyi düşündüğü Heidelberg günlerinden itibaren, Prusya'da politik özgürlüğün zımnen de olsa mevcut olduğuna ve bunun açık bir şekilde gerçekleştirilmesinin yani anayasa yapımının yakın bir zamanda mümkün olduğuna inanıyordu.

Peki, Gans Hegel'in anayasal özgürlük hakkındaki fikirlerini nasıl yorumlamış ve geliştirmiştir? Bu sorunun yanıtı için şu üç kaynağa bakılabilir: (a) Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Anahatları* adlı eserinin 2. Baskısına Gans tarafından yazılan önsöz²⁴; (b) ilk yarısı Hegel'in Hukuk Felsefesine dayanan ve birçok kez icra edilen "Doğal Hukuk ve Evrensel Tarih" konulu dersler; ve son olarak (c) Gans tarafından yayınlanan *Prusya Yasasınının Tashihine Katkı* adlı derginin son sayısı (Berlin 1830-1832). Bu metinlerde dikkatli okurun gözünden kaçmayacak ilk şey, Gans'ın Hegel'i ön görüş sahibi ve ilerici bir düşünür olarak sunmak yolundaki ciddi çabasıdır. Örneğin, *Hukuk Felsefesine* yazmış olduğu ön söze Hegel'i "bugünün şartlarında orta çağa biat eden gericilerden ve çağa uygun olmayan bir hareketten" ayrı tutarak başlar (Gans, *Hegel'in Hukuk Felsefesi*). Akabinde Hegel'in devlet felsefesinin çağdaş Prusya'da henüz hayata geçmemiş unsurlarının altını çizer ("Jürili mahkemeler" ve "mahkemelerin ve de duruşmaların aleniliği" gibi). Son olarak ise, Hegel'in anılan unsurları

²⁴ Eduard Gans, Vorwort, içinde: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, ed. E. Gans, Berlin 1833, [Kısa başlık: Gans, *Hegels Grundlinien*-tercüme metinde 'Hegel'in Hukuk Felsefesi' olarak alıntılanmıştır]

“zor bir zamanda”(adı geçen eserde), kuşkusuz Restorasyon’a atıf yaparak ve onu üstü kapalı eleştirerek savunduğunu vurgular.

Fakat Gans kendini Hegel’i ilerici bir filozof olarak yorumlamakla sınırlanmamıştır. Onun ülkenin gelişimine dair Hegelci iyimserlikten pay almasına mâni olan şey Prusya’daki mevcut durumun bizatihi kendisi olmuştur. Gans, Hegel’in müphem tavrının yerine daha kararlı bir tavır takınmak zorunda kalmıştır. Zira Kralın, vermiş olduğu anayasa vaadini yerine getirmek konusundaki isteksizliği zamanla daha da belirgin hale gelmiştir. Bu durum Hegel’in öğrencilerinin ustalarının “görelî siyasi uzlaşısını” sürdürmelerini zorlaştırmıştır.²⁵ Prusya statükosuna kaçınılmaz olarak muhalefet etmek durumunda kalmışlardır. Otto Pöggeler’in yakın zamanda K. G. Von Griesheim ve Leopold von Henning örneklerine başvurarak ikna edici şekilde gösterdiği gibi²⁶, Hegel öğrencilerinin bireysel olarak 1848 devrimine karşı çıktıkları ve restorasyona uyum sağladıkları inkâr edilemez. Fakat pek tabii bu örneklerle bahse konu isimlerin Hegel Okulunda işgal ettikleri konumları da eklemek gerekir. Von Griesheim Prusya ordusundaki görevine rağmen Hegel Okulu için pek de önemli bir figür değildi.²⁷ Yine von Henning, Hegel’e kişisel olarak oldukça yakın ve hatta Berlin günlerinden kalma en eski öğrencilerinden biri olmasına karşın, ne ortalama üstü yeteneklere ne de öğretim konusunda özel başarılarla sahip olmadığı için okulun gerçek ana figürlerinden biri olarak sayılmazdı. Restorasyona uyum ve Henning ile Griesheim tarafından sergilenen tutum, burada Gans örneğinde yakından incelenecek olan, muhalefete dönük tam ihtiyatlı ve tedrici yakınlaşmalara nazaran Hegel Okulu’nu daha az temsil edici görünmektedir.

Fikirsî gelişimi yeniden inşa edilmeye çalışılırsa²⁸, Gans’ın ilk kez

²⁵ Karş.: Hermann Lübbe, *Politische Philosophie in Deutschland*. Studien zu ihrer Geschichte, 2. Auflage, München, 1974, 93.

²⁶ Otto Pöggeler, Hegels Begegnung mit Preußen, içinde: Lucas/Pöggeler, *Rechtsphilosophie*, 311-351

²⁷ Hegel Araştırmasının önemli derslerin notlarını von Griesheim’a borçlu olması, onun o dönemdeki çok sayıda Hegel dinleyicisinden yalnızca biri olduğu gerçeğini değiştirmez.

²⁸ Gans’ın fikirsî gelişiminin eksiksiz bir şekilde ortaya konması için mirasının

1828/1829²⁹ yılında verdiği Doğal Hukuk dersinde açık bir “muhalefet öğretisi” ortaya koymuş olduğu söylenebilir (*GPhS* 135 ff.)³⁰ Gans, dersin bu bölümüne muhalefetin beklenmedik yahut rastlantısal bir süs olmaktan ziyade her devletin zorunlu bir unsuru olduğunu göstererek başlamıştır.³¹ Ardından ise dinleyicilerini muhalefetin yokluğunda ortaya çıkabilecek olumsuz neticeler konusunda uyararak bahsettiği hususu daha da vurgulamıştır: “devlet, muhalefetle uğraşmazsa, tembellik başlar”. (*GPhS* 136).

Gans'ın muhalefet tartışması bağlamında ilgilendiği diğer hususlar arasında, burada yalnızca en önemlilerine değinilecektir. Bunlardan ilki (a) Gans'ın meclislere yüklediği ödevlerdir (*GPhS* 136):

incelenmesi gerekmektedir. Ne yazık ki bu miras Nazi yöneticilerinin Gans ailesine ait tüm mülkü kamulaştırmasıyla birlikte yitirilmiştir. Bununla karşı: Reissner, *Gans* 21f., 160

²⁹ Bu derslerin transkripsiyonunu içeren bir eser: Gans, *Philosophische Schriften*, ed. ve haz. Horst Schröder, Glashütten im Taunus 1971, 37-154. [Bu edisyon “GPhS” olarak alıntılanacaktır].

³⁰ Bununla birlikte Hegel'in 1817/18 yılında vermiş olduğu derslerin yeni keşfedilmiş notlarında- G. F. W. Hegel, *Vorlesungen über Naturrecht und Staatswissenschaft*, ed. (Hegel Arşivi Çalışanları) ve bir giriş yazısıyla birlikte Otto Pöggeler, Hamburg, 1983-muhalefet konusunda (özellikle 149 ve 146'ıncı paragraflarda) karşılaştırılabilir mahiyette açıklamaların olması da dikkate değerdir. Gans'ın Hegel'in Heidelberg derslerine ait bir kitapçıkla tanışıklığının olduğunu varsaymak makul olsa da-Johann Braun bu konuda iyi argümanlar sunmaktadır. Die Gewalt der Vernunft. Ein neues Hegel Manuskript, içinde: *FAZ* (30.03.1982), 21-, Hegel'in muhalefet konusundaki iptidai yorumları ile Gans'ın açık “Muhalefet Öğretisi” arasında hâlen daha büyük bir fark vardır. 1817/18 dersleri ile Hukuk Felsefesi metni arasındaki farklar konusunda, bu farkı Hegel'in anayasa konusundaki görüşlerinde esaslı bir değişiklikten ziyade bir tür esneklik işareti olarak değerlendiren Ludwig Siep'e katılıyorum. Ludwig Siep, *Hegels Theorie der Gewaltenteilung*, içinde: Lucas/Pöggeler, *Rechtsphilosophie*, 387-420, burada 401-404.

³¹ Gans 1832/33 derslerinde, muhalefetin “sistemik olması gerektiğini, zira olumsuzlamanın rastlantısal olamayacağını” vurgulamaktadır. Eduard Gans, *Naturrecht und Universal rechtsgeschichte*, ed. Manfred Riedel, Stuttgart 1981, 102 [bu çalışmada „NU” olarak alıntılanacaktır].

“Ne senatonun ne de temsilciler meclisinin hükûmet konusunda yaptığı hiçbir şey yoktur. Yalnızca yasaların yürürlüğe girmesi ve de vergi koyma konularında bilgilendirmeleri gerekmektedir. Hükûmet, yasa tasarılarını meclislere sunmalıdır.”

İkincisi ise (b) meclislerin toplantılarının ve tartışmalarının kamuya açıklığına yöneliktir: “Bu açıklık yalnız yararlı ve iyi değil aynı zamanda gereklidir de. Halk bu sayede kamu yararına dair bir fikir edinir ve de devlet hakkında malumat sahibi olur.” (GPhS 136f.). 1832/33 yılında vermiş olduğu derslerde Gans bu meseleye ilişkin yeni bir argüman daha ortaya koymuştur. Meclisler eğer kapalı bir şekilde toplanırlarsa, bu durumda hükûmet tarafından baskı altına alınmaları yahut bir başka şekilde etkilenmeleri daha kolay olacaktır. Bu son fikrin önemini vurgulamak için Gans açık olmayan meclisleri “kuşatılmış/kilitlenmiş” meclisler olarak adlandırmıştır; Üçüncü ise (c) Kamuoyunun varlığının zorunlu bir neticesi olarak basın özgürlüğüdür (NU 104). Her ne kadar basın özgürlüğü istenmeyen neticelere yol açabilecek olsa da –Basın kamuoyunu manipüle edebilir-, Gans yine de nihayetinde hakikatin galip geleceğine olan inancıyla aydınlanmanın³² iyimserliğini paylaşmış ve netice olarak şunu vurgulamıştır: “Devlet basına tahammül edemezse zayıf bir devlet olur. Sansür, muhtevasında rahatsız edici şeyler barındırır.” (GPhS 137).

Böylece Gans 1828/29 güz döneminde verdiği derslerde, akla uygun olmasına karşın henüz gerçekleşmemiş olan şeyleri sunarak statükoyu zımnen eleştiren Hegel’in yöntemini tatbik etmeyi sürdürmüştür. Diğer yandan bu henüz gerçekleşmemiş şeyler konusunda, açık ve hatta zamanın şartlarında kışkırtıcı bir “muhalefet doktrini” özetlemesi bakımından Hegel’in ötesine geçmiştir (bkz. 27’inci dipnot). Bu provokasyonu daha da özel yapan şey, Gans’ın derslerini önde gelen kamu görevlilerinin eğitimi aldığı Prusya’nın başkentindeki hukuk fakültesinde vermiş olmasıdır.³³

³² “Meclis toplantılarının aleniyeti basın özgürlüğü öğretisini de beraberinde getirir. Basın özgürlüğü iyidir. Kötü olan batarken, çekirdek muhafaza edilir” (GPhS, 137)

³³ Bununla karşı: Norbert Waszek, Die Staatswissenschaften an der Universität Berlin im 19. Jahrhundert, ve, o dönemde hukuk fakültesi ve devlet memuru

Üç yıl sonra, 1832 yılında yayınlanan *Prusya Yasamasının Tashihine Katkı* adlı eserinde Gans eleştirilerini daha açık bir şekilde ifade etmiştir. Burada Hegel'in örtük şekilde yapmış olduğu eleştirileri tam olarak açıklamış ve şu soruları sorup yanıtlayarak Prusya statükosunu tam olarak gün yüzüne çıkartmıştır:

"... Peki, Prusya devletinin karakteristiği ve ayırt edici özelliği nedir? Hangi biçim ve şekle sahiptir? Onu nasıl adlandırabiliriz? Bir mutlak devlet mi, paternalist devlet mi yahut anayasal devlet midir?" (*GPhS* 305)

Gans'ın kendi tanımına göre dönemin Prusya'sı ne bir mutlak devlet –zira içeriğinde belirli bir bağımsızlığa sahip alanlar mevcuttu-, ne de bir paternalist devletti – çünkü içeriğinde "hukuki, akli ve kanuni olana dair düşünceler (*GPhS* 307)" mevcuttu-. Buna karşın "anayasal devlet" kavramı da Gans'a pek uygun gelmiyordu zira iki önemli özellik mevcut değildi: Bunlar "yönetilenlerin vergi konusunda söz sahibi olması/icazet etmesi" hakkı ve de bunların yasama faaliyetine katılımlarıydı. Gans bu nedenle Hegelci devlet öğretisine yeni bir kavram dâhil etmiş ve de Prusya'yı bir "vesayet devleti" (*vormundschaftlichen Staat*) olarak tanımlamıştır. Gans bu kavramı "başlangıçta birbiriyle çelişen iki taraf" arasındaki bağlantı olarak açıklamaktadır; vesayet altına alınanın bağımsızlığı bir yanda dururken diğer yanda devletin harici kuvveti durur. Gans'ın yapmış olduğu bir diğer tanım, bize yalnızca iyi eğitilmiş bir hukukçunun kavramsal netliğini değil, aynı zamanda onun Heinrich Heine ile kurmuş olduğu gençlik dönemi arkadaşlığını hatırlatacak türden zarif bir ironi duygusunu da sunmaktadır:³⁴ "Vesayet altına alınmış olan kendinde özgürdür-fakat gerçekte pek de öyle değildir. Düzgün bir şekilde

eğitiminin iççeliği hakkında daha fazla literatür için, bkz: Bibliographie zur Geschichte der Staats- und wirtschafts wissenschaftlichen Lehre in Deutschland, her ikisi de içinde: *Die Institutionalisierung der Nationalökonomie an deutschen Universitäten*, ed. N. Waszek, St. Katharinen 1988, 266-301, 354-358.

³⁴ Gans ve Heine 1822 yılında Berlin'de tanışmışlar ve çok geçmeden arkadaş olmuşlardır. Heine'nin 1823 Mayısında Berlin'i terk etmesine kadar "Yahudi Kültür ve Bilim Birliğinde" (karş. Dipnot no:19) beraber çalışmışlardır. Gans Mayıs 1825'te, uzun bir süre kaldıktan sonra vaftiz olacağı ve böylece bundan sonraki kaderinin belirleneceği –karş.: Norbert Waszek, Eduard Gans' Briefe

beceremeyeceği düşünüldüğü için, yapabileceği ve yapması gereken ne varsa bir başkası tarafından neticelendirilmektedir.”(GPhS 308 f.) Gans, tartışmasını vesayet devletini mutlak devlet ve despotik devletten ayırarak sürdürmektedir. Despotik devletin keyfi ve kaprisli davranışlarına karşın vesayet devleti “her zaman genel gerekçelere sahip olmalı, ya da en azından bunlara dayanmalıdır” (GPhS 309); Vesayet devleti bir amaca hizmet ettiğini göstermek zorundadır.

Dönemin politik bağlamı içerisinde Prusya Devleti’nin bu şekilde karakterize edilmesi fevkalade kritik görünse de Gans bununla yetinmez; Hegel’in daha büyük bir özgürlüğü yönelik zorunlu bir gelişime dair yaklaşımını mevcut duruma uygulayarak daha da ileriye gitmiştir.

“Bir vesayet devleti tıpkı vesayetın kendisi gibi her zaman ancak belirli bir süre için geçerlidir. Daha özgür ve yüksek bir duruma doğru evrilmek onun doğasında vardır: Bir süreliğine bu doğayı reddedip erteleyebilir, fakat onun nihai neticesinden kaçamaz. Yakın bir zamanda bu çiraklık devrimizin sona ereceği ve de Almanya’yı hareketlendirip mevcut işleyişe karışan fikir ve tasarımlara Alman anavatanının başında durmaya çağrılan devletin de daha fazla yabancı kalamayacağı tahmin edilebilir.” (GPhS 313)

an Athanase Jourdan, içinde: *Hegel-Studien*, 22 (1987), 25-44, 27-Paris’e giderken, Göttingen’de Heine’yi ziyaret etmiştir. Haklı olarak tahmin edebiliriz ki bu ziyarette “kariyer ve din sorunları hararetle bir tartışmaya konu edilmiştir” (Reissner, *Gans*, 108). Heine'nin şiiri Einem Abtrünnigen ve onun Denkworten Ludwig Marcus'unda (bununla karşı: Michel Espagne, *Der König von Abyssinien. Leben und Werk des .kleinen Marcus'*, içinde: *Heine-Jahrbuch* 1986,112-138) anlatılan arkadaşlar arasında yaşanan gerilimler, başka şeylerin yanında, tam da 1825'te her ikisinin de vaftiz edilmeleri (Heine 25 Haziranda, Gans ise 12 Aralıkta) ve bunun sonucunda ortaya çıkan kendini suçlamalardan kaynaklanmaktadır. Gans-Heine ilişkisi için karşı: Reissner, *Gans*, 108 f., 114-117.; 7; Hanns Günther Reissner “ Heinrich Heine an Eduard Gans: .Quand Mème...”, içinde: *Zeitschrift für Religions-und Geistesgeschichte*, 10 (1958), 44-50; ve de özellikle ustaca bir sunum için Siegbert Prawer, *Der Komet als Licht des Exils. Heines Porträt seines Zeitgenossen Eduard Gans*, içinde: *Goethezeit. Studien zur Erkenntnis und Rezeption Goethes und seiner Zeitgenossen*. Festschrift für Stuart Atkins, ed. Gerhart Hoffmeister, Bern und München 1981, 347-367.

Bu alıntı Gans'ın sabırsızlığını açıkça göstermektedir. Yeni bir anayasayı daha fazla beklemek ve umut etmek bir yana, o, bu anayasa hedefinin mevcut politik düzen karşısında bile propagandasını yapmaya başlamıştır. Her ne kadar bu alıntı pek göze çarpmayan bir yerde yer alsada (bir hukuk çalışmasının tenkidi kapsamında³⁵) Prusya hükûmetinin gözünden kaçmamış ve Gans "sansürün rahatsız ediciliği" dediği şeyi bizzat tecrübe etmiştir (*GPhS* 137): *Prusya Yasamasının Tashihine Katkı* adlı eserini durdurması önerilmiştir.³⁶ Özgürlüğün bilinci ve gerçekleşmesi arasındaki yarık bu sayede Hegelcilikle Hükûmet arasındaki bir yarığa dönüşmüştür.³⁷ Gans, hükûmetin meydan okumasını kabul etmiş ve Hegel'in özgürlük kavramının şu hususa ilham verdiğini savunmuştur: Her devlet, özgürlüğün gelişimi yolunda bir adım olarak kendini meşrulaştırmak zorundadır. Anayasayı kabule yanaşmama konusunda gösterdiği dik başlı tavırla birlikte Prusya monarşisi ve hükûmeti Gans nazarında zamana uygun olan özgürlük düzeyinin gerisinde kalmıştır.

Gans, kendine mahsus bir şekilde, yeni yayınlar ve verdiği dersler yoluyla, arzulanan değişikliğin gerçekleştirilmesine katkıda bulunma çabalarını sürdürmüştür. Bu çaba verdiği derslerin elde ettiği şaşırtıcı başarının en azından bir bölümünü açıklamaktadır.³⁸ Gans dikkatli hükûmet casuslarının mevcudiyetine karşı derslerini son derece mahir bir şekilde formüle etmiştir:³⁹ Bir yandan, sansürün müsaade ettiği çerçevede kalmış;

³⁵ Şunun hakkında: Gustav Friedrich Gaertner, *Kritik des Untersuchungsprinzips des Preußischen Civilprocesses*, Berlin 1832.

³⁶ Gans'ın dergiyi bırakmasına neden olan şeyin sansür olduğu önsözünden anlaşılabilir: Gans, *Beiträge*, iii f. karşı: Reissner, *Gans* 144 f., Lucas/Pöggeler, *Rechtsphilosophie*, 330 f.

³⁷ Karş.: Lübke, *Politische Philosophie*, 60.

³⁸ Halka açık derslerinden bazılarını-bunlar için ücret ödemek gerekmiyordu-yaklaşık 1000 kişi takip etmiştir. Bu sayı o dönemde Berlin'de üniversite öğrencisi olanların yarısına tekabül etmektedir. Karş.: Lenz, *Universität Berlin*, Bd. II, 496.

³⁹ Bununla karşı: Heinrich Laube, Gans und Immermann (1841), içinde *Heinrich Laubes gesammelte Werke*. In 50 bdn., ed. Heinrich Hubert Houben, Leipzig, 1909, 50, 127: "...Çoğunlukla tehlikeli bir konuya korkutucu derecede cesur bir cümleyle başladılar. Herkes sessizce dinler, huzursuz bir dost, tıpkı tetikte bir düşman gibi münasiplik sınırının geçilmesini beklerdi. Fakat sözün sahibi, o

diğer yandan ise meraklı öğrencilerin (bunlar arasında genç Marx da yer almaktaydı⁴⁰) eleştirel imaları açıkça aradan çekip çıkarabilmeleri mümkün olmuştur. Gans'ı etkisi altına alan politik koşullar düşünüldüğünde Varnhagen'in Gans'a atfettiği şu ifade akla uygun görünmektedir: "Hükûmet korkuyorsa, bu ilerleme demektir." (Varnhagen, *Tagenbücher* I, 97) Gerçekliğine inandığımız takdirde bu alıntı Ruge ve Marx'ın jenerasyonun sahip olduğu radikalliğin bir kısmını öngörmektedir. Esasen Gans, ömrünün son yılında Ruge'ye *Halle Yıllıkları*'na katkı sağlaması adına bir mektup yazmıştı.⁴¹ Fakat yine de, Gans'ın bu tutulmamış anayasa vaadi nedeniyle radikallerle işbirliği yapmış olması, onun önemli noktalarda⁴² kendisi tarafından "Aristotelesçi Orta" olarak adlandırılan bizim ise uyumlu sağ kanat ve radikal sol kanadın karşısında "Hegelci Orta" olarak tanımlamayı tercih ettiğimiz tavra sadık kaldığını gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır.⁴³ Ölümünden sonra *Halle Yıllıkları*'nda yayınlanan ve bu nedenle bir bakıma onun son sözü ve de vasiyeti olarak

olağanüstü eskrimci, kaybı öyle bir örterdi ki, sözün sonunda her şey yapılmış fakat yine de her şey gizli kalmış olurdu."

⁴⁰ Marx'ın Gans'ın derslerine katılımı için karşı: Franz Mehring, *Karl Marx. Geschichte seines Lebens* (1918), Berlin 1960, 16; Auguste Cornu, *Karl Marx und Friedrich Engels. Leben und Werk*, Bd I, Berlin 1955, 81; Sepp Miller/Bruno Sawadzki, *Karl Marx in Berlin. Beiträge zur Biographie von Karl Marx*, Berlin 1956,40-42,84 f., 101 f., 113; Günther Rose, *Karl Marx und Friedrich Engels an der Berliner Universität, içinde: Forschen und Wirken. Festschrift zur 150-Jahr-Feier der Humboldt-Universität zu Berlin*, 2 Bde., Berlin 1960, Bd. I, 133-16, burada 138 f.

⁴¹ Gans' Brief vom 15. Juli 1838 ist in der Standardausgabe - *Arnold Ruges Briefwechsel und Tagebuchblätter aus den Jahren 1825-1860*, ed. Paul Nerrlich, Bd. I, Berlin 1866,169 f. – kısaltılmış versiyonu. Eksiksiz baskı için bkz: *Die Hegelsche Linke. Dokumente zu Philosophie und Politik im deutschen Vormärz*, ed. Heinz und Ingrid Pepperle, Frankfurt/Main 1986, 768.

⁴² Örneğin, Saint-Simonculuğa 1830'dan itibaren göstermiş olduğu tüm ilgiye rağmen, Hegelci kişi ve özel mülkiyet doktrinini bu okulun kolektivist ütopyalarına karşı savunmuştur. Karşı: Norbert Waszek, *La réception du Saint-Simonisme dans l'école hégélienne: l'exemple d'Eduard Gans*, içinde: *Archives de Philosophie*, 52 (1989), 581-587, burada 584 f.

⁴³ Bu ayrımın tarihsel ve aynı zamanda sistematik bir açıklaması için: Henning Ottmann, *Individuum und Gemeinschaft bei Hegel*, Berlin/New York 1977.

değerlendirilebilecek bir otobiyografik notta Gans şunları kaleme almıştır:

“Politik Görüşlerim. Ben, çağındaki ilerlemelere sempati duyan, temsili monarşi isteyen, ortaçağa mahsus geriliklerden rahatsız olan, fakat yine de anarşi koşullarına pek de sıcak bakmayan o insanlardanım. Ortayı, yani hakiki Aristotelesçi ortayı yalnızca sevmekle kalmadım aynı zamanda onu hakikatin kendisi olarak da telakki ettim” (Halle Yıllıkları 113 (1840), 903)

III

Bu çalışmada, Hegel Okulu'nun politik gelişmeler karşısındaki yazgısı temsil kabiliyeti yüksek bir örnek üzerinden ele alınmıştır. Burada, Eduard Gans'ın yerine Hegel Okulu'ndan bir başka kimseyi (Örn.: Rosenkranz, Michelet, Hinrichs, Oppenheim veya Strauß) incelemiş olsa idim sonuç pek de farklı görünmezdi. Sonuç olarak, Hegel Okulu'nun çekirdeğinin, Prusya Hükûmetinin “özgürlük bilincinin” gerilemesine yol açmasına müsaade etmeyip en azından onun durağan kalmasını sağladığı ve de Hegel'in anayasal monarşi ve anayasayla korunan özgürlükler seçeneğine sıkıca tutunarak Marx, Bauer ve diğerlerinin radikalizminin gerçekte ilk yaratıcısı olduğu da saptanabilir. Hegelciliğin, Hegel'in ölümünü takip eden on yılda Prusya tarihinde karşılaşmak durumunda kaldığı sınav işte bu şekilde verilmiştir.⁴⁴

⁴⁴ Son olarak özellikle şu makaleye atıfta bulunmak istiyorum: Johann Braun, Die Lehre von der Opposition bei Hegel und Gans, içinde: *Rechtstheorie*, 15 (1984), 343-383. İçeriği bu yazıyla benzer olan bu makaleden, yayınlandığı 1986 yılında haberdar değildim.

